

Молитвените формули като белег за авторство¹

Петранка Трендафилова, Тодорка Георгиева

The Final Doxological Formulae Regarded as a Sign of Authorship: The article represents a novel approach to the final doxological formulae regarded as a microtext built on a three-ply micro compositional scheme.

The analysis of the XIIIth century Zlatostruy following this criterion suggests the assumption that the anonymous speeches in the compendium are written by different Old - Bulgarian scholars. The names of Kliment Ohridski, Konstantin Preslavski and John Ekzarh are strongly believed to be among them.

Key words: Final doxological formulae, microtext, micro compositional scheme.

ВЪВЕДЕНИЕ

Вторият по древност препис на сборника Златоструй (XII в.) съдържа произведения, които са надписани като Златоустови, но не се откриват сред неговото литературно наследство. Произходът на тези слова засега не е окончателно установен. Чертите на авторския им "почерк" могат да се търсят не само в стилно-езиковите и композиционните им особености, но и от гледна точка на лингвокултурологичната връзка между словата и техния първоизточник – Свещеното писание.

Нравоучителните проповеди, събрани в Златоструй, завършват с молитвен завършек, чиито словесни съчетания разкриват личното богопознание на своя автор. Традицията християнските текстове да завършват с молитвена формула тръгва от Евангелието. Като нейно начало могат да се сочат текстовете в Мат. 6:13 и Мат. 28:19. В Мат. 28:19 е представено посланието на Христос "кръщавайте ги в името на Отца и Сина и Светаго Духа", легнало в основата на добилия широка популярност молитвен финал: "В името на Отца и Сина и Светаго Духа сега и завинаги векови веков". В Мат. 6:13 Исус Христос представя пред своите ученици молитвата "Отче наш", завършваща със славословието: "Твое е царството, и силата, и славата во веки. Амин", което не съдържа молба, а възхвалява Бога. Влизашите в неговия състав елементи *царство, сила, слава*, както и синонимните им замени *царство ~ владичество, власт; слава ~ величие* впоследствие са включени като постоянни компоненти на заключителните молитвени формули в посланията на първоапостолите Петър и Иуда, в писанията на западните и източните църковни отци, в словата и поученията на техните последователи и др.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Заключителната молитвена формула притежава всички характеристики на един микротекст [1], чиито конституенти (строежни компоненти) можем да дефинираме като **въвеждащ израз, средисловни конститутивни единици и краесловни маркери**, посочващи съответно **кому** се посвещава славословието, **какво** се влага в него и **кога** се реализира вложеното.

Направеното наблюдение над редица преводни и оригинални старобългарски текстове показва, че в тях са засвидетелствани три различни заключителни доксологични формули, всяка от които се отличава със специфична микрокомпозиционна **схема за подреждане** на изграждащите ги конститутивни елементи. Независимо от възможността съдържанието на една конституента от дадена формула (напр. съдържанието на *средисловните конституенти* от формула №1) да е еднакво или сходно със съдържанието на тази конституента в друга формула (напр. със съдържанието на *средисловните конституенти* от

¹ В пълен вариант под заглавие „Заключителната доксологична формула като белег за авторство“ докладът е публикуван в: „Преславска книжовна школа“. Т. 12, Шумен, 2010 (под печат).

формула №2), това не отъждествява двете доксологични формули, тъй като определящо при постройката им е подреждането на изграждащите ги конститутивни елементи.

По-долу представяме строежа на трите заключителни доксологични формули и тяхната употреба в словата от сборника Златоструй (XII в.). За улеснение въвеждаме следната условна номерация на градивните им конститутивни единици:

- 1 = Въвеждащ израз, посочващ **кому се посвещава славословието** (доксологията);
- 2 = Средисловни конституенти, посочващи **какво се влага в славословието**;
- 3 = Краесловни маркери, посочващи **кога да се реализира вложеното в славословието**.

Формула №1

Построена е по микрокомпозиционната схема **1-2-3: Средисловните конституенти (2) следват след въвеждащия израз (1) и предшестват краесловните маркери (3)**.

Изградената по тази схема формула е най-широко разпространената в ранната християнска традиция. Срещаме я във финала на "Отче наш": "Твое (1) е царството, и силата, и славата (2) во веки. Амин (3)"; в Съборното послание на ап. Юда, срв. старобългарския превод [2]: *едїнолїд прїмїдромїд бїд, и спїсїд нашїмїд, їс хїмї гїмїгъ нашїмї* (1). слава, и велїнуїе, дрїжава и область (2), прїжїе всїго вїкка и нїнїк и вїд всї вїккї амїнїгъ (3); в Съборните послания на ап. Петър, срв. старобългарския превод на Първото послание: *томїд* (1) слава и дрїжава (2) вїд вїккї вїккомїгъ, амїнїгъ (3); в творенията на Великите църковни отци Григорий Богослов, Йоан Златоуст [срв. старобългарския превод на негови слова в Златоструй (XII в.), л. 171 г: *бл҃годѣтїю и ѱл҃колюбїемь г҃а нашїго їс х҃са. съ нїмїжїе оїцю коупнїю. съ ст҃їнїемь дх҃мь* (1) слава устьтї дрїжава (2) нїгнїе (3); както и л. 16в: *бл҃годѣтїю и ѱл҃колюбїемь. г҃а нашїго їс х҃а. їюлюжїе* (1) слава (2) вїд вїккї вїкко (3)]; в произведенията на Лъв Велики, Григорий Неокесарийски (Чудотворец); в творби на Климент Охридски [срв. финала на *Поучение за неделя*: *о х҃ї їсї гїгї нашїемь. їюлюжїе* (1) слава (2) нїнїа и прїсно и вїд вїккї вїккомїгъ (3) [3], Йоан Екзарх [срв. новобългарския превод на финала на *Второ слово за Рождество Христово*: "На Христа Иисуса, Господа наш, Отца и Светия Дух (1) слава (2) сега и винаги и во веки веков. Амин (3)"]].

Формула №1 може да има варианти, при които или *средисловните конституенти* (2) отсъстват и микрокомпозиционната схема придобива вида 1-Ø-3; или освен тях (2) са пропуснати и *краесловните маркери* (3) и схемата изглежда 1-Ø-Ø; или са пропуснати *краесловните маркери* (3) и схемата изглежда 1-2-Ø. Най-ранно вариране във формулата срещаме в посланията на ап. Павел, срв. *Второ послание към коринтяните, Послание към Галатяни* и др., в които липсват *средисловните конституенти* (2): "Благодатта на Господа нашего Иисуса Христа да бъде с всички вас (1). Амин (3)".

Вариране може да се наблюдава и вътре в отделните конститутивни (градежни) единици на формулата. Т.напр. *въвеждащият израз*, посочващ адресата, получателя на славословието, може да се среща в различни облици. Вж. напр. облика *бл҃годѣтїю и ѱл҃колюбїемь г҃а нашїго їс х҃са. съ нїмїжїе оїцю коупнїю. съ ст҃їнїемь дх҃мь*, в който доксологията е отправена към трите ипостаси на Светата Троица; срв. с обличията *бл҃годатїю и шїдроталїи и ѱл҃колюбїемь. г҃а нашїго їс х҃са и о Х҃ї Іс҃ї гїи нашїмїгъ*, в които възхвалата е насочена към Иисус Христос; вж. и съкращаването на *въвеждащия израз* до местоименните форми *томїю* или *їюлюжїе*, с които се дублира или замества името на Иисус Христос. *Средисловните конститутивни единици*, посочващи какво съдържание се влага в славословието, откриваме или троични, напр.: *слава, устьтї, дрїжава (слава, дрїжава, устьтї) / слава, устьтї, покланїнїе, или двоични,*

напр.: слава и чѣсть / слава и държава, или единични, напр.: слава. Вариране наблюдаваме и в *краесловните маркери*, посочващи кога да се реализира вложеното в доксологията. Срещаме ги предадени в пълния им облик: нѣнѣ и прѣно и въ вѣкы вѣкомѣ лннѣ, но понякога биват съкращавани до нѣнѣ и присно; въ вѣкы вѣкомѣ лннѣ; въ вѣкы лннѣ; въ вѣкы.

Формула №1 е най-често застъпената заключителна формула в сборника Златоструй. Среща се общо в **32** слова, от които в пълния ѝ облик я откриваме в 28 слова, а в други четири наблюдаваме вариант 1-Ø-3 (2 слова), вариант 1-2-Ø (1 слово) и вариант 1-Ø-Ø (1 слово).

Формула №2

Построена е по микрокомпозиционната схема **1-2-1-3**: **Средисловните конституенти (2) разделят въвеждащия израз (1) на две части и предшестват краесловните маркери (3).**

Изградената по тази схема формула най-рано е засвидетелствана в Послание на ап. Павел към римляните: *“На единия премъдър Бог (1) да бъде слава (2) чрез Исуса Христа (1) до века. Амин (3)”*. Широко е застъпена в оригиналните произведения на Кирило-Методиевите ученици и последователи Климент Охридски, срв. финала на *Похвално слово за пророк Захарий и за зачатие на Йоан Кръстител*: ѡмоуѣ (1) достонѣ хвала и чѣ (2) съ оцѣмъ и прѣтѣмъ и животворѣннѣмъ дѣмъ (1) нѣнѣ и присно и в вѣ (3); Константин Преславски, срв. финала на едно от словата в *Учителното евангелие* (л. 145а, Московски препис): ѡмоуѣ (1) слава ѣ, поклонение (2) съ соущнѣмъ отѣцѣмъ и пресвѣтѣмъ доухѣмъ (1) нѣнѣ и присно и въ вѣкы вѣкомѣ (3) и Йоан Екзарх, срв. новобългарския превод на финала на *Първо слово за Рождество Христово*: “Нему (1) слава, чест и поклонение (2), с безначалния негов Отец и с Пресветия, благ и животворящ Дух (1). Сега, всякога и во веки веков. Амин (3)”.

Формулата може да има варианти, при които или *краесловните маркери (3)* отсъстват и микрокомпозиционната схема придобива вида 1-2-1-Ø, или *средисловните конституенти (2)*, подобно на *въвеждащия израз (1)*, са разделени на две и схемата изглежда 1-2-1-2-3. Също така вариране може да се наблюдава вътре във *въвеждащия израз*, в *средисловните конституенти* и в *краесловните маркери*.

Формула №2 наблюдаваме в **22** слова от Златоструй (XII в.), от които в пълния ѝ вид я намираме в 17 слова, а в други 5 слова срещаме вариант 1-2-1-Ø (4 слова) и вариант 1-2-1-2-3 (1 слово).

Формула №3

Построена е по микрокомпозиционната схема **2-1-3**: **Средисловните конституенти (2) предшестват въвеждащия израз (1) и краесловните маркери (3).**

Досега направените наблюдения показват, че изградената по тази схема формула е присъща само на старобългарските писатели Климент Охридски и Константин Преславски. Срещаме я в сигурни Климентови произведения като *Слово за Светата Троица*, *Поучение за Пасха*, *Похвално слово за възкресение Лазарово*, *Похвално слово за Четиридесетте мъченици*, *Похвално слово за Йоан Кръстител* [срв. л. 30в на Златоструй от XII в., където се чете заключението на *Слово за Светата Троица*: славаѣ (2) юго съ оцѣмъ и съ стѣмъ дѣмъ (1) нѣне и присно и въ вѣкы вѣко ∴ (3); вж. още финала на *Похвално слово за Йоан Кръстител* [4]: славаѣ (2) прѣстѣнне тронѣ коупно ѿца и сѣа и стѣго дѣа (1) и нѣа и прѣно и въ вѣкы (3)] и в слова от *Учителното евангелие* на Константин Преславски, [срв. л. 313б от Московския

препис: славаще (2) оца и сна и стго дха прѣвжастьвнжю трицж (1) нѣнѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ. а ∴ (3)].

И формула №3 има варианти, при които в едни случаи *краесловните маркери* (3) отсъстват и микрокомпозиционната схема придобива вида 2-1-Ø; в други – *средисловните конституенти* (2) са разделени на две и схемата изглежда 2-1-2-3; в трети – *средисловните конституенти* (2) са разделени на две, но *краесловните маркери* (3) липсват и схемата има облик 2-1-2-Ø.

Вариране съществува и вътре в отделните конститутивни (градежни) единици на формулата, като най-голямо разнообразие се наблюдава при *средисловните конституенти*: понякога те са изразени чрез съществителни имена, напр. държава, чьсть и поклананіе / на славоу / слава, но най-често откриваме спрегнати и именни глаголни форми или синтагми: прославилигъ, похвалилигъ, славаще, славоу вѣсмылаемгъ.

Формула №3 се среща в 16 слова от Златоструй (XII в.), от които в цялостен вид в я намираме в 12, в други 4 се наблюдават вариант 2-1-2-Ø (1 слово), вариант 2-1-Ø (1 слово) и вариант 2-1-2-3 (2 слова).

Част от словата в сборника Златоструй са оригинални старобългарски творби с неустановен автор [5]. Ако анализираме тези произведения от гледна точка на тяхната заключителна доксология, установяваме следното: пет слова завършват с формула №1, три – с формула №2 и шест – с формула №3. На едно от анонимните произведения (слово како достоитъ чисти родителю, л. 194г) липсва финалът, поради което не може да се установи със сигурност какъв е бил неговият завършек. Към първата група се отнасят слово ѿ кротъкъхъ и тихъхъ. и ѿ гнѣвливъхъ (13а), слово ѿ чьсти свѣщенникъ (51а), слово ѿ блгопшхваленин. оумръшихъ дѣла (155а), слово о адангъ и о дрѣвѣ разоумнѣнь добра и зѣла (181б), слово ѿ ювангелсѣнь словеси. аще оставите ѿлкомъ грѣхъ ихъ. оставите и вамъ ѿцъ нѣсанъи (190в); към втората група – слово како не лѣпо юсть в нѣнешннихъ пещи сѧ. пауе хотѣшихъ бѣти вѣвнъхъ (12б), слово о страстѣ бѣжии. и ѿ покланни. и ѿ постѣ. и ѿ патѣцѣ (145а), поучение како лѣпо юсть намѣ всѧкого ѿлака лиловати (158а); към третата група – слово ѿ блаженѣ люужи (8в), слово ѿ твари бѣжии. и ѿ коньунѣ съмьртнѣи. и ѿ покланни (115г), слово ѿ постѣ и ѿ средѣ. и ѿ патѣцѣ (125г), слово ѿ вѣдрѣ и ѿ казнъхъ бѣжиахъ (127а), слово ѿ авраамѣ. и ѿ сѧоу юго исаацѣ (193г), както и Климентовото слово о свѧтѣи троици и о твари и о соудѣ (30а). Следователно шест от оригиналните слова в уникалния по своя състав сборник Златоструй (XII век) завършват с доксологична формула, която въз основа на досегашните проучвания можем да определим като присъща само за творчеството на старобългарските писатели Климент Охридски и Константин Преславски.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Досегашното наблюдение над заключителната формула в старобългарски преводни и оригинални текстове и в частност в сборника Златоструй (XII в.) позволява да направим следните изводи:

1. Заключителните доксологични формули притежават всички характеристики на един микротекст.

2. Познати са три доксологични формули, построени от разположени в различна последователност според специфични микрокомпозиционни схеми градивни (конститутивни) елементи, на които даваме работно наименование *въвеждащ израз*, *средисловни конституенти* и *краесловни маркери*.

3. Редът, по който са разположени градивните елементи, а не тяхното съдържание (тъй като то може да варира), е определящ при създаване на всяка от трите заключителни формули.

4. Една и съща заключителна доксологична формула може да се срещне употребена в различни по жанр произведения.

5. Обичайна практика е книжовниците да подхождат творчески към използването на доксологичите, в резултат на което у един и същ автор те могат да се срещнат в основния си облик, в разширен или съкратен вариант или с чести замени вътре в конститутивните елементи.

6. Анализът на анонимните слова в сборника Златоструй (XII в.) по този критерий показва, че най-вероятно те са написани от различни старобългарски книжовници, сред които с голяма доза увереност можем да причислим Климент Охридски, Константин Преславски и Йоан Екзарх.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Добрева, Е., И. Савова. *Текст & Дискурс*. Велико Търново, 2009, с. 131-132.

[2] Старобългарският текст на евангелието и посланията се цитира по Острожката библия.

[3] Охридски, Кл. *Събрани съчинения*. Т. 1. С., 1970, с. 157.

[4] Охридски, Кл. *Събрани съчинения*. Т. 1. С., 1970, с. 395.

[5] По въпроса за словата с неустановен автор вж. Малинин, В. Н. *Исследование Златоструя по рукописи XII века Императорской Публичной библиотеки*. Киев. 1878; Срезневский, И. И. *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках*. Санкт Петербург, 1866, гл. XXII, 6-27; Thomson, F. *Chrysostomica palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhoeas (Zlatostruy) Collection*. – В: *Cyrrilomethodianum. Thessalonique*, VI, 1982, 1-65; Фомина, М. С. *Древнейшие списки сборника Златоструя в ранней славянской письменности (XI – XII вв.)*. – В: Труды Отдела древнерусской литературы. Т. XLVII (47). С. Петербург, 1993, 34-53; *Johannes Chrysostomos im altrussischen und südslavischen Schrifttum des 11. – 16. Jahrhunderts. Katalog der Homilien // Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI – XVI веков. Каталог гомилий*. С.-Петербург, 1998; Георгиева, Т. *Симеоновият Златоструй и неговият препис от XII века*. Силистра, 2002 и др.

За контакти:

Доц. д-р Петранка Петкова Трендафилова, Катедра по филологически науки, Филиал-Силистра.

Доц. д-р Тодорка Йорданова Георгиева, Катедра по филологически науки, Филиал-Силистра.

Докладът е рецензиран.